

บูรณาการวิธีการสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข*

INTEGRATE COMMUNICATION METHODS WITH BUDDHIST PRINCIPLES TO PROMOTE PEACE

นิคม ปักซี่*, โสภณ บัวจันทร์, ชุตานพร จรรย์รส

Nikom Paksee*, Sophon Buachan, Chudaporn Jorjarat

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สุราษฎร์ธานี ประเทศไทย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Suratthani, Thailand

*Corresponding author E-mail: punyavachiro@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข และบูรณาการวิธีการสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ มี 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มนักการสื่อสาร 2) กลุ่มผู้เชี่ยวชาญพระพุทธศาสนา 3) กลุ่มนักวิชาการสื่อสาร รวม 17 ราย เครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง แบบบันทึก เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา ผลการวิจัย พบว่า 1) วิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข มี 5 ด้าน ได้แก่ เสียง-การพูด ตัวอักษร-การเขียน อวัจนภาษา-ท่าทาง สัญลักษณ์-เครื่องหมาย ภาพศิลปะ-รูปภาพ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข มี 5 หลัก ได้แก่ วาจาสุภาษิต พุทธลีลา สุจริต อนุสติและอัปปมัญญา กสิณอสุภะอาหาเรปฏิกูลสัญญาและจตุธาตุววัฏฐาน บูรณาการวิธีการสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข มี 5 ด้าน ได้แก่ เสียง-การพูดกับวาจาสุภาษิต เขียน-ตัวอักษรกับพุทธลีลา อวัจนภาษา-ภาษาท่าทางกับสุจริต สัญลักษณ์-เครื่องหมายกับอนุสติและอัปปมัญญา ภาพศิลปะ-รูปภาพกับกสิณอสุภะอาหาเรปฏิกูลสัญญาและจตุธาตุววัฏฐาน องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยนี้ คือ CBS Model หมายถึง C: การสื่อสาร (S: การพูด W: การเขียน N: อวัจนภาษา S: ภาษาสัญลักษณ์ P: ภาพารูปภาพ) B: พุทธธรรม (S: สุภาสิตวาจา D: เทศนาวิธี S: สุจริต A: อนุสติ & อัปปมัญญา K: กสิณะ, อสุภะ, อาหาเรปฏิกูลสัญญา) S: ทิศ 6 (P: เบื้องหน้า D: เบื้องขวา P: เบื้องหลัง U: เบื้องซ้าย H: เบื้องล่าง U: เบื้องบน)

คำสำคัญ: บูรณาการ, วิธีการสื่อสาร, หลักพุทธธรรม, เสริมสร้างสันติสุข

Abstract

This research article aims to study communication methods to promote peace; study Buddhist principles that promote communication methods to build peace; integrate communication methods with Buddhist principles to promote peace. This is a qualitative field

research with 17 key informants, consisting of 3 groups: 1) Group of communication specialists 2) Group of Buddhist experts 3) Group of communication academics. The data collection tool used was a structured interview. Analyze the content data obtained from interviews and focus group discussions. Presenting research results using a descriptive method. The research results found that:- 1) There are 5 methods of communication to promote peace: Sound-speech, letters-writing, non-verbal language-gestures, symbols-signs, art-pictures. 2) The Buddhist principles that promote communication methods to create peace are 5 principles: Subhasitavaca Desanavidhi Sucarita Anussati & Appamanna Kasina Asubha & Aharepathikulasanna. 3) Integrate communication methods with Buddhist principles to promote peace. There are 5 aspects: Sound-Speech with Subhasitavaca Writing-Alphabet with Desanavidhi Non-verbal-Gesture with Sucarita Symbols-Signs with Anussati & Appamanna Art-Images with Kasina Asubha & Aharepathikulasanna. New knowledge from this research is CBS Model means: C: Communication (S: Speaking W: Writing N: Non-verbal language S: Sign language P: Visual language). B: Buddhadamma (S: Subhasitavaca, D: Desanavidhi, S: Sucarita, A: Anussati & Appamanna, K: Kasina Asubha & Aharepathikulasanna) S: Society (P: Puratthima-disa D: Dakkhina-disa P: Pacchima-disa U: Uttara-disa H: Hetthima-disa U: Uparima-disa).

Keywords: Integration, Communication Methods, Buddhist Principles, Peace Building.

บทนำ

การสื่อสารเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต มนุษย์จำเป็นต้องติดต่อสื่อสารกันอยู่ตลอดเวลา การสื่อสารจึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งนอกเหนือจากปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ (โอภาส แก้วจำปา, 2553) การสื่อสารมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์มาก การสื่อสารมีความสำคัญอย่างยิ่งในปัจจุบัน ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นยุคโลกาภิวัตน์ เป็นยุคของข้อมูลข่าวสาร การสื่อสารมีประโยชน์ทั้งในแง่บุคคลและสังคม การสื่อสารทำให้คนมีความรู้และโลกทัศน์ที่กว้างขวางขึ้น (คณะกรรมการวิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร, 2554) การสื่อสารเป็นกระบวนการที่ทำให้สังคม เจริญก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ทำให้มนุษย์สามารถสืบทอดพัฒนา เรียนรู้ และรับรู้วัฒนธรรมของตนเองและสังคมได้ การสื่อสารเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศ สร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าแก่ชุมชน และสังคมในทุกด้าน (จิรวัดน์ เพชรรัตน์ และอัมพร ทองใบ, 2555)

ปัญหาในการสื่อสาร ส่วนใหญ่เกิดจากความบกพร่องในการสื่อสาร 10 ประการ คือ การไม่สื่อสาร การสื่อสารข้อมูลเท็จ การสื่อสารข้อมูลที่เติมแต่งความคิดเห็นส่วนตัว การสื่อสารข้อมูลไม่ครบถ้วน การสื่อสารล่าช้า การสื่อสารไม่ถูกคน การสื่อสารไม่ครบคน การไม่ทวนสอบความเข้าใจในการสื่อสาร การสื่อสารไม่ถูกกาลเทศะ การไม่สื่อสารด้วยมธุรสวาจา (ณัฐ นิวัตานนท์, 2562) อนึ่ง อุปสรรคของการสื่อสารที่มีปัญหาเกิดจาก 4 สาเหตุ คือ ตัวบุคคล (Personal): ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร อาจมีความเข้าใจ มีทัศนคติไม่ตรงกัน การรับรู้ไม่เท่ากันอาจมีผลทำให้การสื่อสารนั้นล้มเหลวมีปัญหา ข้อความ (Message): ข้อความที่สื่อสารออกไปครบสมบูรณ์หรือไม่ หรือมีการต่อเติมเนื้อความ ทำอย่างไรให้เนื้อหาข้อความตรงตามต้นแบบ ช่องทาง (Channel): ส่งผ่านข้อมูลข้อความนั้น

ทางใดและได้รับข้อมูลกลับทางใดสะดวกรวดเร็ว ข้อมูลป้อนกลับ (Feedback): การสื่อสารที่ดี คือ การสื่อสารแบบสองทาง (วิทย์ภา กวีณวิริรักษ์, 2566) อีกประการหนึ่ง 7 เหตุผลที่การสื่อสารล้มเหลว คือ สื่อสารแต่สารไม่ถึง สื่อสารแต่ไม่เข้าใจ ไม่มีสื่อสารอย่างตรงไปตรงมา สื่อสารไม่ครบถ้วนขาดความชัดเจน สื่อสารทางเดียวไม่เปิดให้มีส่วนร่วม เลือกช่องทางการสื่อสารที่ไม่เหมาะสม ไม่สื่อสารเพราะเข้าใจไปเองว่าเรารู้คนอื่นก็ต้องรู้ (บริษัท ดีวัน อินเทอร์เน็ต จำกัด, 2566) อีกอย่างหนึ่ง ปัญหาในการสื่อสาร 5 ด้าน โดยสรุป คือ 1) ด้านวิธีการพูดจาปราศรัย 2) ด้านวิธีการเขียนด้วยภาษาเขียน คือ อักษร ที่ 3) ด้านวิธีการใช้อวัจนภาษา 4) ด้านวิธีการใช้สัญลักษณ์เครื่องหมาย 5) ด้านวิธีการใช้รูปภาพศิลปะ ซึ่งเป็นการสื่อสารที่ไม่เป็นคำจริง เป็นคำพูดที่ปั่นแต่งกันขึ้นมา เป็นคำพูดที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง บิดเบือนจากความจริง เสริมความ อำนาจ เป็นคำที่ไม่สุภาพ เป็นคำพูดที่ไม่ไพเราะ ไม่ได้กลั่นออกมาจากน้ำใจที่บริสุทธิ์ เป็นคำที่หยาบคาย คำต่ำ คำประชดประชัน คำเสียดสี ฟังและก็ระคายหู แค่คิดถึงก็ระคายใจ พูดแล้วไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ไม่เกิดผลดีทั้งแก่คนพูดและคนฟัง ถึงแม้คำพูดนั้นจะจริงและเป็นคำสุภาพ แต่ถ้าพูดแล้วไม่เกิดประโยชน์อะไร กลับจะทำให้เกิดโทษ ก็ไม่ควรพูด ไม่สื่อสารด้วยจิตเมตตา ด้วยความปรารถนาดี ไม่อยากให้คนฟังมีความสุข มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป สื่อสารไม่ถูกกาลเทศะ แม้ใช้คำพูดที่ดี เป็นคำจริง เป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดที่มีประโยชน์และพูดด้วยจิตที่เมตตา แต่ถ้าผิดจังหวะ ไม่ถูกกาลเทศะ ผู้ฟังยังไม่พร้อมที่จะรับแล้ว จะก่อให้เกิดผลเสียได้ เช่น จะกลายเป็นประจักษ์กันหรือจับผิดไป (สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ, 2549)

หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข ที่นำมาแก้ปัญหาการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสังคมสันติสุข คือ 1) หลักวาจาสุภาษิตที่จะต้องนำมาแก้ปัญหาด้านวิธีการพูดจาปราศรัย ต้องเป็นคำจริง ไม่ใช่คำพูดที่ปั่นแต่งขึ้น เป็นคำพูดที่ไม่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ไม่บิดเบือนจากความจริง ไม่เสริมความ ไม่อำนาจ ต้องเป็นเรื่องจริง ต้องเป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดไพเราะ ที่กลั่นออกมาจากน้ำใจที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นคำหยาบ คำต่ำ คำประชดประชัน คำเสียดสี คำหยาบนั้นฟังก็ ระคายหู แค่คิดถึงก็ระคายใจ พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์ เกิดผลดีทั้งแก่คนพูดและคนฟัง ถึงแม้คำพูดนั้นจะจริงและเป็นคำสุภาพ แต่ถ้าพูดแล้วไม่เกิดประโยชน์อะไร กลับจะทำให้เกิดโทษ ก็ไม่ควรพูด พูดด้วยจิตเมตตา พูดด้วยความปรารถนาดี อยากให้คนฟังมีความสุข มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ในข้อนี้หมายถึงว่า แม้จะพูดจริง เป็นคำสุภาพ พูดแล้วเกิดประโยชน์ แต่ถ้าจิตยังคิดโกรธมีความริษยา ก็ยังไม่สมควรพูด เพราะผู้ฟังอาจรับไม่ได้ ถ้วยคำที่กล่าวด้วยจิตขุ่นมัว แม้เพียงประโยคเดียวอาจก่อให้เกิดความเสียหายร้ายแรงอย่างไม่อาจประมาณได้ พูดถูกกาลเทศะ แม้ใช้คำพูดที่ดี เป็นคำจริง เป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดที่มีประโยชน์ และพูดด้วยจิตที่เมตตา แต่ถ้าผิดจังหวะ ไม่ถูกกาลเทศะ ผู้ฟังยังไม่พร้อมที่จะรับแล้ว จะก่อให้เกิดผลเสียได้ เช่น จะกลายเป็นประจักษ์หรือจับผิดกันไป พูดถูกเวลา (กาล) คือ รู้ว่าเวลาไหนควรพูด เวลาไหนยังไม่ควรพูด ควรพูดนานเท่าไร ต้องคาดผลที่จะเกิดขึ้นไว้ด้วย พูดถูกสถานที่ (เทศะ) คือ รู้ว่าในสถานที่เช่นไร เหตุการณ์แวดล้อม เช่นไรจึงสมควรที่จะพูด หากพูดออกไปแล้วจะมีผลดีหรือผลเสียอย่างไร เช่น มีความหวังดีอยากเตือนเพื่อนไม่ให้ดื่มเหล้า แต่ไปเตือนขณะเพื่อนกำลังเมาอยู่ในหมู่เพื่อนฝูงทำให้เขาเสียหน้า อย่างนี้นอกจากเขาจะไม่ฟังแล้ว เราเองอาจเจ็บตัวได้ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2) หลักพุทธลีลาที่จะต้องนำมาแก้ปัญหาด้านวิธีการเขียนด้วยอักษร วิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข ด้วยสันติสนาอธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา ด้วยสมาทปนา จูงใจให้เห็นจริงด้วย ขวนให้คล้อยตาม

จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ ด้วยสมมุติฐาน เราใจให้แก่วรรณ บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก ด้วยสัมปหังสนา ขโลมใจให้เข้มแข็ง ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 3) หลักสุจริตที่จะต้องนำมาแก้ปัญหาด้านวิธีการใช้อวัจนภาษา การสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข ด้วยความประพฤติดีประพฤติดชอบ 3 ประการ ได้แก่ 1) กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ดีงามถูกต้องประพฤติชอบด้วยกาย 2) วาจาสุจริต ความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ดีงามถูกต้องประพฤติชอบด้วยวาจา 3) มโนสุจริต ความสุจริตทางใจ คิดสิ่งที่ดีงามถูกต้องประพฤติชอบด้วยใจ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 4) หลักอนุสติ อปัมัญญาที่จะต้องนำมาแก้ปัญหาด้านวิธีการใช้สัญลักษณ์เครื่องหมาย การสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข ด้วยการระลึกในสิ่งที่ถูกต้องดีงามก่อนพูด คิด และกระทำ ด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาที่ไม่มีประมาณ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) 5) หลักกสิณ อสุภะ อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตุววัฏฐานที่จะต้องนำมาแก้ปัญหาด้านวิธีการใช้รูปภาพศิลปะ การสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข ด้วยการเพ่งมุงไปที่การสื่อสารกำหนดให้ชัดในความจริง สุจริต ถูกต้อง เทียงธรรม ไม่เอนเอียง ไม่ยึดมั่นเพราะไม่สวยไม่งาม เป็นของปฏิกูลสกปรกไม่สะอาดเศร้าหมอง พิจารณากำหนดธาตุว่าเป็นของไม่เที่ยงแปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ไม่ใช่ตัวตนเราเขา เกิดความเบื่อหน่ายคลายความกำหนัดได้ อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จากสภาพปัญหาและความสำคัญดังกล่าว จึงสนใจที่จะทำการวิจัย เรื่อง บุรณาการวิธีการสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข เพื่อศึกษาวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข ศึกษาหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข บุรณาการวิธีการสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข และนำผลการวิจัยไปเป็นต้นแบบในการสื่อสารองค์กรของวิทยาลัยสงฆ์สุราษฎร์ธานี ใช้เป็นส่วนหนึ่งในการเรียนการสอนวิชาธรรมนิเทศ นิเทศศาสตร์ในพระไตรปิฎก วิชาวาทีศิลป์ในพระไตรปิฎก ตลอดจนถึงการสื่อสารในองค์กรของหน่วยงานราชการในจังหวัดสุราษฎร์ธานีต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข
3. เพื่อบุรณาการวิธีการสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข

วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยในการศึกษาการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุขตามหลักพุทธธรรม

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มุ่งศึกษาปรากฏการณ์เกี่ยวกับวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข โดยศึกษาทั้งหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการสื่อสาร และแนวทางบุรณาการการสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อสร้างสันติสุขในสังคม กระบวนการวิจัยดำเนินไปทั้งในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยข้อมูลที่รวบรวมมานั้นผ่านการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และตีความอย่างเป็นระบบ ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับ

ข้อมูลที่สะท้อนความเป็นจริง ทั้งจากแนวคิดทางทฤษฎีและข้อมูลจากภาคสนาม กลุ่มเป้าหมายของการวิจัยคือผู้มีบทบาทสำคัญในการสื่อสาร ได้แก่ นักการสื่อสาร ผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา และนักวิชาการด้านการสื่อสาร รวมทั้งสิ้น 17 คน ซึ่งถูกคัดเลือกด้วยวิธีการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) วิธีการเก็บข้อมูล ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและลึกซึ้งมากที่สุด นอกจากนี้ การศึกษายังให้ความสำคัญกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร ซึ่งประกอบด้วยที่มา วิวัฒนาการ ความหมาย หลักการสำคัญ ตลอดจนกระบวนการและองค์ประกอบของการสื่อสาร รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข ข้อมูลที่ได้รับจากภาคสนามได้รับการวิเคราะห์โดยการจัดกลุ่มเนื้อหา และใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) เพื่อสังเคราะห์และตีความข้อมูลอย่างมีระบบ

กระบวนการวิจัยแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอนหลัก ขั้นตอนแรกคือการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) เพื่อสร้างองค์ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับวิธีการสื่อสาร หลักพุทธธรรม และแนวทางบูรณาการที่สามารถนำไปใช้ได้จริง ขั้นตอนที่สองคือการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์เชิงลึกและสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม เพื่อนำข้อมูลที่ได้รับไปประกอบกับการศึกษาทฤษฎี ขั้นตอนที่สามเป็นการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้วิธีวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลผ่านกระบวนการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั้งสามกลุ่ม ซึ่งช่วยให้สามารถยืนยันข้อมูลได้อย่างแม่นยำยิ่งขึ้น ขั้นตอนที่สี่คือการนำเสนอผลการวิจัย โดยจัดเรียงข้อมูลในรูปแบบการพรรณนาความ (Descriptive Analysis) เพื่อให้สามารถถ่ายทอดผลการศึกษได้อย่างชัดเจนและครอบคลุม นอกจากนี้ การศึกษายังมุ่งเน้นการสื่อสารใน 5 ประเด็นหลัก ได้แก่ การสื่อสารผ่านเสียงและการพูด การสื่อสารผ่านตัวอักษรและการเขียน การสื่อสารผ่านอวัจนภาษาและท่าทาง การสื่อสารผ่านสัญลักษณ์และเครื่องหมาย และการสื่อสารผ่านภาพศิลปะและรูปภาพ ซึ่งทั้งหมดถูกนำมาวิเคราะห์ควบคู่ไปกับหลักพุทธธรรม 5 ประการ ได้แก่ วาจาสุภาสิต พุทธลีลา สุจริต อนุสติและอัปมัญญา และกสิณสุกะอาหาเรปฏิกูลสัญญาและจตุธาตวัญฐาน การดำเนินการวิจัยในลักษณะนี้ช่วยให้สามารถเข้าใจถึงบทบาทของการสื่อสารที่มีต่อสันติสุขในสังคม และช่วยให้สามารถเสนอแนวทางในการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับการสื่อสารได้อย่างเหมาะสม

ดังนั้น วิธีดำเนินการวิจัยครั้งนี้เป็นการผสมผสานระหว่างการศึกษาทางทฤษฎีและการศึกษาภาคสนามอย่างเป็นระบบ โดยเน้นที่การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตการณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนความเป็นจริงของการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข การวิเคราะห์ข้อมูลถูกดำเนินการอย่างรอบคอบ โดยใช้กระบวนการจัดกลุ่มข้อมูล และการตรวจสอบความถูกต้องผ่านการสนทนากลุ่ม ซึ่งช่วยให้สามารถยืนยันความถูกต้องของผลการศึกษได้อย่างแม่นยำ ผลการศึกษานี้มีความสำคัญต่อการพัฒนากระบวนการสื่อสารในสังคม โดยเฉพาะในแง่ของการนำหลักพุทธธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างความสงบสุขและความเข้าใจอันดีในสังคม การบูรณาการระหว่างแนวคิดทางพุทธศาสนาและศาสตร์การสื่อสารสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทั้งในระดับบุคคลและระดับสังคม ทำให้การสื่อสารเป็นไปอย่างสร้างสรรค์ มีจริยธรรม และส่งเสริมสันติสุขอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยพบว่าวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุขสามารถจำแนกออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ วิธีการพูดจาปราศรัยด้วยภาษาพูด วิธีการเขียนด้วยภาษาเขียน วิธีการใช้อวัจนภาษา วิธีการใช้สัญลักษณ์เครื่องหมาย และวิธีการใช้รูปภาพศิลปะ การสื่อสารในแต่ละด้านนั้น

สามารถนำมาบูรณาการร่วมกับหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมให้เกิดการสื่อสารที่นำไปสู่ความสงบสุขในสังคม การพูดจาปราศรัยเป็นวิธีการสื่อสารที่สำคัญในสังคม การใช้คำพูดที่ไม่เป็นจริง คำพูดที่บิดเบือน หรือคำพูดที่เสกสรรปั้นแต่ง อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดและความขัดแย้ง หลักพุทธธรรมที่ช่วยแก้ปัญหานี้คือหลักวาจาสุภาสิต ซึ่งเน้นให้พูดความจริง พูดคำที่รักษาคำพูด คิดอย่างไรพูดอย่างนั้น และพูดในสิ่งที่สร้างสรรค์ การพูดที่มีสัจจะจะช่วยสร้างความไว้วางใจ ลดความขัดแย้ง และส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศที่ดีในสังคมการเขียนเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ใช้ในการสื่อสาร โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่การสื่อสารผ่านตัวอักษรเป็นที่แพร่หลาย ปัญหาที่พบคือการใช้ภาษาที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ภาษาที่บิดเบือน หรือภาษาที่เสริมแต่งเกินจริง หลักพุทธลีลาช่วยให้การเขียนมีความน่าเชื่อถือ โดยมีองค์ประกอบสี่ประการ ได้แก่ การอธิบายให้ชัดเจน การโน้มน้าวให้เห็นจริง การกระตุ้นให้เกิดแรงบันดาลใจ และการเขียนให้เกิดความเบิกบานใจ เมื่อผู้เขียนสามารถใช้ศิลปะของการสื่อสารตามหลักพุทธลีลาได้ การสื่อสารผ่านตัวอักษรจะมีพลังในการสร้างสังคมที่สงบสุขและมีความเข้าใจที่ถูกต้องมากขึ้น

การใช้อวัจนภาษามุ่งถึงการสื่อสารผ่านสีหน้า ท่าทาง น้ำเสียง และภาษากาย ปัญหาที่พบในปัจจุบันคือการใช้ภาษากายที่บิดเบือนจากความจริง หรือเจตนาแสดงออกเพื่อให้เกิดความเข้าใจผิด หลักสุจริตสามารถนำมาใช้เพื่อกำกับการสื่อสารประเภทนี้ โดยเน้นให้มีความซื่อสัตย์ทั้งทางกาย วาจา และใจ การแสดงออกผ่านอวัจนภาษาควรเป็นไปอย่างจริงใจ ตรงไปตรงมา และไม่แฝงไปด้วยเจตนาหลอกลวงหรือบิดเบือนข้อเท็จจริง การใช้สัญลักษณ์และเครื่องหมายในการสื่อสารมีบทบาทสำคัญในการช่วยให้ข้อมูลเข้าใจง่ายขึ้น แต่ในบางกรณี การใช้สัญลักษณ์ที่บิดเบือนความจริงอาจนำไปสู่การปลุกปั่นอารมณ์ของผู้รับสาร หรือทำให้เกิดความเข้าใจผิด หลักอนุสติและอปัมณฺญาสามารถนำมาใช้เพื่อกำกับให้การใช้สัญลักษณ์เป็นไปอย่างถูกต้องและมีจริยธรรม โดยหลักอนุสติเน้นให้มีสติและตระหนักรู้ในการใช้สัญลักษณ์ ในขณะที่หลักอปัมณฺญาส่งเสริมให้ใช้สัญลักษณ์ด้วยเจตนาดี มีเมตตา และไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคม การใช้รูปภาพและศิลปะเป็นวิธีการสื่อสารที่มีมาแต่โบราณ ภาพวาดและงานศิลปะสามารถสื่อความหมายได้โดยไม่ต้องใช้คำพูด อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่พบคือการใช้ภาพที่บิดเบือนจากความเป็นจริง หรือการใช้ภาพเพื่อกระตุ้นอารมณ์ของผู้รับสารโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง หลักกสิณอสุภะและอาหาเรปฏิกูลสัญญาช่วยให้เกิดมุมมองที่เที่ยงตรงต่อศิลปะ โดยเน้นให้มองเห็นตามความเป็นจริง ไม่ยึดติดกับความงามที่เสกสรรปั้นแต่งขึ้น ซึ่งจะช่วยให้การใช้รูปภาพและศิลปะในการสื่อสารเป็นไปอย่างสร้างสรรค์และเป็นประโยชน์ต่อสังคม

จากผลการวิจัยพบว่าวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุขไม่ได้ขึ้นอยู่กับรูปแบบของการสื่อสารเพียงอย่างเดียว แต่ยังคงคำนึงถึงจริยธรรมและหลักพุทธธรรมเพื่อให้เกิดความถูกต้องและความสงบสุขในสังคม หลักวาจาสุภาสิตช่วยให้การพูดเป็นไปอย่างตรงไปตรงมาและจริงใจ หลักพุทธลีลาช่วยให้การเขียนมีศิลปะและโน้มน้าวให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง หลักสุจริตช่วยให้การใช้อวัจนภาษามีความจริงใจและไม่สร้างความเข้าใจผิด หลักอนุสติและอปัมณฺญาช่วยให้การใช้สัญลักษณ์เป็นไปอย่างมีสติและมีจริยธรรม และหลักกสิณอสุภะและอาหาเรปฏิกูล

สัญญาช่วยให้การใช้ภาพและศิลปะเป็นไปอย่างสร้างสรรค์และสื่อสารความจริง เมื่อหลักพุทธธรรมถูกนำมาประยุกต์ใช้กับการสื่อสารในแต่ละด้านแล้ว สังคมจะได้รับประโยชน์จากการสื่อสารที่โปร่งใส เป็นจริง และมีจริยธรรม สิ่งนี้จะช่วยลดปัญหาการสื่อสารที่นำไปสู่ความขัดแย้ง ลดความเข้าใจผิด และช่วยสร้างสังคมที่สงบสุข การสื่อสารที่ดีจึงไม่ใช่เพียงการใช้ภาษาหรือเทคนิคที่ถูกต้องเท่านั้น แต่ต้องอาศัยจิตสำนึกและความรับผิดชอบร่วมกันเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่นำไปสู่ความสงบสุขอย่างแท้จริง

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยพบว่า วิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุขสามารถจำแนกออกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ 1) การพูดจาปราศรัย ซึ่งเป็นการใช้เสียงพูดในการสื่อสาร 2) การเขียนด้วยอักษร ซึ่งคือการใช้ตัวหนังสือในการสื่อสาร 3) การใช้วจนภาษา เช่น ภาษาใบหรือภาษาท่าทาง 4) การใช้สัญลักษณ์เครื่องหมายในการสื่อสาร และ 5) การใช้รูปภาพศิลปะที่เป็นการสื่อสารโดยใช้ภาพ โดยการใช้ภาษามีทั้งการสื่อสารด้วยเสียงและตัวหนังสือ รวมถึงภาษาที่ไม่ใช้คำพูด เช่น ภาษากาย ภาษาสัญลักษณ์ และภาพ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในความคิดและอารมณ์ระหว่างผู้สื่อสารและผู้รับสาร ภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญที่มนุษย์ใช้ในการถ่ายทอดความรู้และเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อให้คนรุ่นหลังรับรู้ และช่วยรักษาวัฒนธรรม

ภาษามีบทบาทสำคัญในการธำรงรักษาสังคมและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในการดำเนินชีวิต โดยแบ่งเป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่ วจนภาษา ซึ่งรวมถึงภาษาพูดและภาษาเขียน และอวจนภาษา ซึ่งเป็นภาษาที่ไม่ใช้คำพูด สอดคล้องกับทฤษฎีของฌัก ทเดชาท์ที่ระบุว่า การสื่อสารเป็นกระบวนการที่ช่วยให้บุคคลสามารถบรรลุจุดประสงค์และทำให้เกิดความเข้าใจในสังคม โดยการสื่อสารนั้นมีความสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและเสริมสร้างสันติสุขในสังคม (ฌัก ทเดชาท์, 2566) งานวิจัยของทัศนีย์ เจนวิถีสุข ยังกล่าวถึงผลกระทบของการสื่อสารที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม โดยการสื่อสารมวลชนมีอิทธิพลในระดับสังคมและส่วนตัว และยังสัมพันธ์กับการสร้างความเข้าใจระหว่างบุคคลและกลุ่ม การสื่อสารที่ดีสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีในสังคมได้ (ทัศนีย์ เจนวิถีสุข, 2564) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของพระวชิรปริยัตยาภรณ์ (สมบุญ สมนโน) ที่กล่าวถึงการสื่อสารด้วยวาจา ซึ่งเป็นการสื่อสารที่สำคัญในองค์กรต่าง ๆ ที่ช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์ในองค์กรให้ราบรื่นและประสบความสำเร็จ (พระวชิรปริยัตยาภรณ์ (สมบุญ สมนโน), 2567)

หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุขสามารถจำแนกเป็น 5 ด้าน ได้แก่ 1) หลักวาจาสุภาสิตส่งเสริมการพูดจาปราศรัย 2) หลักพุทธานุสสติส่งเสริมการเขียน 3) หลักสุจิตตส่งเสริมการใช้วจนภาษา 4) หลักกอนุสติและอปัมมัญญาส่งเสริมการใช้สัญลักษณ์ และ 5) หลักกสิณอสุภะอาหาเรปฏิกูลสัญญาและจตุธาตวัญฐานส่งเสริมการใช้รูปภาพศิลปะ การใช้หลักเหล่านี้เป็นการบูรณาการหลักพุทธธรรมในวิธีการสื่อสาร เพื่อเสริมสร้างความสงบสุขในสังคม การใช้หลักวาจาสุภาสิตในด้านการพูดจาปราศรัยจะช่วยให้การสื่อสารด้วยเสียงเป็นไปในทางที่ดีและสร้างสรรค์ การพูดจะต้องใช้หลักการพูดที่ดี 5 ประการ ได้แก่ 1) พูดถูกกาล 2) พูดความจริง 3) พูดอ่อนหวาน 4) พูดคำที่มีประโยชน์ และ 5) พูดด้วยเมตตาปรารถนาดี ซึ่งจะช่วยส่งเสริมความเข้าใจและลดความขัดแย้งในสังคม

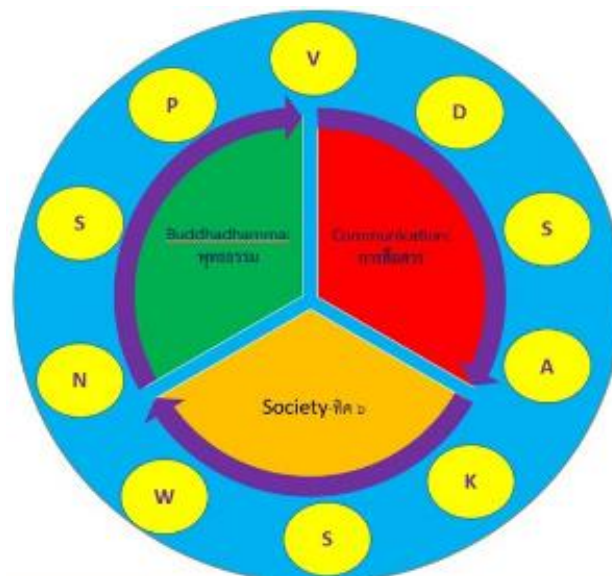

ในการเขียนด้วยอักษรตัวหนังสือ การใช้หลักพุทธลีลาในการเขียนจะช่วยให้ข้อความที่เขียนมีความชัดเจนและเข้าใจง่าย การเขียนต้องประกอบด้วยหลักเทศนาวิธี 4 อย่าง ได้แก่ 1) สันทิสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด 2) สมาทปนา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ 3) สมุตเตสนา ระวังให้อาจหาญแก่กล้า และ 4) สัมปหังสนา ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริง ซึ่งจะช่วยให้การสื่อสารทางการเขียนเป็นไปในทางที่ดีและมีประโยชน์ ในการใช้วัจนภาษา การใช้หลักสุจริตจะช่วยให้การสื่อสารที่ไม่ใช่คำพูด เช่น ภาษากายและสีหน้าท่าทาง เป็นไปในทางที่สุจริตและสร้างความเข้าใจ การใช้หลักสุจริตจะช่วยให้การแสดงออกทั้งทางกาย วาจา และใจเป็นไปในทางที่ดีและไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจผิด การใช้สัญลักษณ์ในการสื่อสารต้องประกอบด้วยหลักอนุสติและอัปมัญญา ซึ่งจะช่วยให้การใช้สัญลักษณ์และเครื่องหมายในการสื่อสารมีความหมายที่ชัดเจนและไม่สับสน การใช้รูปภาพศิลปะต้องประกอบด้วยหลักกสิณอสุภะอาหาเรปฏิกูลสัญญาและจตุธาตุววัฏฐาน ซึ่งจะช่วยให้การสื่อสารด้วยภาพเป็นไปในทางที่เหมาะสมและไม่ทำให้ผู้รับสารเข้าใจผิด

การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการสื่อสารทั้งหมดนี้จะช่วยให้การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุขเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน โดยการใช้วิธีการสื่อสารที่ดีและมีหลักการรองรับ จะช่วยสร้างความเข้าใจที่ดีระหว่างบุคคลและกลุ่ม รวมถึงเสริมสร้างความสงบสุขในสังคม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระวชิรปริยัตยาภรณ์ (สมบูรณ์ สมปนโน) ที่กล่าวว่า การสื่อสารที่ดีจะช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและเสริมสร้างความสำเร็จในองค์กรและสังคม (พระวชิรปริยัตยาภรณ์ (สมบูรณ์ สมปนโน), 2567)

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย เรื่อง “วิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุขเชิงพุทธบูรณาการ” CBS Model สามารถเขียนเป็นภาพโมเดล ด้านล่างนี้

ภาพที่ 1 แสดงเกี่ยวกับ CBS Model

สามารถอธิบาย CBS โมเดลได้ดังต่อไปนี้

CBS Model หมายถึง กระบวนการสื่อสารที่บูรณาการด้วยหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างให้เกิดความสันติสุขขึ้นในองค์กรและสังคม ประกอบด้วย การสื่อสารด้วยวาจา คำพูด (เสียง) การเขียน (ตัวอักษร) ภาษาท่าทาง ภาษาสัญลักษณ์ ภาษารูปภาพ มาบูรณาการเข้ากับหลักพุทธธรรม ประกอบด้วย หลักสุภาสิตวาจา เทศนาวิธี สุจริต อนุสสติ อัปปมัญญา กสิณะ อสุภะ และอาหาเรปฏิกูลสัญญา กล่าวคือ

C: communication ประกอบด้วย S: speaking การพูด W: writing การเขียน N: nonverbal language อวัจนภาษา S: symbol ภาษาสัญลักษณ์ P: picture ภาษารูปภาพ

B: Buddhamma ประกอบด้วย S: Subhasitavaca-สุภาสิตวาจา D: Desanavidhi-เทศนาวิธี S: Sucarita-สุจริต A: Anussati-อนุสสติ & Appamanna-อัปปมัญญา K: Kasina-กสิณะ, Asubha-อสุภะ, Aharepathikulassanna-อาหาเรปฏิกูลสัญญา

S: Society-ทิศ ๖ ประกอบด้วย P: Puratthima-disa-ปุรัตถิมทิศ (ทิศเบื้องหน้า) D: Dakkhina-disa-ทักษิณทิศ (ทิศเบื้องขวา) P: Pacchima-disa-ปัจฉิมทิศ (ทิศเบื้องหลัง) U: Uttara-disa-อุตตรทิศ (ทิศเบื้องซ้าย) H: Hetthima-disa-เหฏฐิมทิศ (ทิศเบื้องล่าง) U: Uparima-disa-อุपरิมทิศ (ทิศเบื้องบน)

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องนี้ สรุปได้ว่า การวิจัยในครั้งนี้เน้นไปที่วิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุขในสังคม โดยแบ่งออกเป็นห้าด้านหลัก ๆ ที่มีความสำคัญและส่งผลต่อการสร้างความเข้าใจและการปรองดองในสังคม ด้านแรกคือการพูดจาปราศรัย ซึ่งหมายถึงการใช้คำพูดที่ตรงไปตรงมาและไม่บิดเบือนความจริง การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพจะช่วยลดความขัดแย้งและส่งเสริมความเข้าใจที่ดีระหว่างบุคคล การพูดที่ดีควรเน้นการรักษาคำพูดและพูดอย่างซื่อสัตย์ โดยใช้คำที่เป็นจริงและมีความหมายที่ตรงกับความจริงในทุกสถานการณ์ ด้านที่สองคือการเขียน โดยการสื่อสารผ่านตัวอักษร เช่น การใช้ภาษาในการเขียนข้อความ การเลือกใช้คำที่ชัดเจนและมีความหมายตรงจะช่วยป้องกันการเข้าใจผิดหรือการบิดเบือนข้อมูล การเขียนที่ดีควรระมัดระวังการใช้คำที่มีการตกแต่งหรือการบิดเบือนจากความเป็นจริง การใช้ภาษาที่มีความหมายที่ชัดเจนและถูกต้องจึงมีความสำคัญในการสื่อสารที่ดี การใช้วัจนภาษาหรือภาษากายก็เป็นอีกหนึ่งด้านสำคัญในกระบวนการสื่อสาร ภาษากาย เช่น สีหน้า ท่าทาง หรือการแสดงออกที่ไม่ใช่คำพูดสามารถช่วยเสริมความเข้าใจในสารที่ต้องการจะสื่อ หากไม่ใช้อย่างระมัดระวัง อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดได้ การสื่อสารด้วยภาษากายต้องซื่อสัตย์และชัดเจน การแสดงออกต้องสอดคล้องกับข้อความที่ต้องการจะสื่อ อีกด้านที่ไม่ควรมองข้ามคือการใช้สัญลักษณ์หรือเครื่องหมาย การสื่อสารที่ดีมักจะใช้สัญลักษณ์ที่ชัดเจนและสื่อสารได้ตรงกับความหมาย โดยไม่สร้างความสับสนหรือการตีความที่ผิด การใช้สัญลักษณ์ต้องมีความเหมาะสมและควรคำนึงถึงบริบทในการใช้แต่ละครั้ง เพื่อหลีกเลี่ยงการสร้าง ความเข้าใจผิดในกลุ่มเป้าหมาย สุดท้าย การใช้รูปภาพหรือศิลปะในการสื่อสารก็เป็นสิ่งที่สำคัญ รูปภาพหรือศิลปะสามารถทำให้สารที่ต้องการจะสื่อชัดเจนขึ้นและทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น แต่การใช้รูปภาพหรือศิลปะต้องระมัดระวังไม่ให้เป็นการเสริมสร้างความเข้าใจผิดหรือการบิดเบือนความจริง ควรมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับข้อความที่ต้องการจะสื่อ จากการศึกษาและการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในวิธีการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุข การใช้

หลักพุทธธรรมทั้งในด้านวาจาสุภาษิต, พุทธลีลา, สุจริต, อนุสติ อปมัญญา และกสิณ อสุภะ อาหารปฏิกุลสัญญา สามารถนำมาปรับใช้ในกระบวนการสื่อสารทุกด้าน โดยเน้นความจริง ความซื่อสัตย์ ความเมตตา และความสมดุลในชีวิต การบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับการสื่อสารในสังคมจะช่วยเสริมสร้างสันติสุขและความเข้าใจที่ดีในสังคมข้อเสนอแนะจากการวิจัยนี้คือ หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน รวมถึงคณะสงฆ์ ควรนำหลักการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างสันติสุขไปบรรจุในแผนปฏิบัติการประจำปี เพื่อให้มีแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกันและสร้างความสมดุลในสังคม นอกจากนี้ การนำหลักพุทธธรรมมาปรับใช้ในองค์กรต่างๆ เพื่อเสริมสร้างการทำงานที่ดีและมีประสิทธิภาพ โดยยึดหลักของความซื่อสัตย์ ความจริง และความเมตตาในการสื่อสาร และสามารถต่อยอดขยายผลเพื่อสร้างสังคมที่มีสันติสุขในระดับประเทศและระดับโลกได้

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการวิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร. (2554). ภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- จิรวัดน์ เพชรรัตน์ และอัมพร ทองใบ. (2555). ภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร: โอเดียน-สโตร์.
- ณภัทร ธนเตชาภัทร์. (2566). ความสำคัญของการสื่อสาร. เรียกใช้เมื่อ 5 เมษายน 2566 จาก <https://www.l3nr.org/posts/151118>
- ณัฐ นิวัตานนท์. (2562). ปัญหาในการสื่อสาร. เรียกใช้เมื่อ 4 มีนาคม 2562 จาก http://www.Dgtrans.co.th/contentdetail.php?content_id=178
- ทัศนีย์ เจนวิไลสุข. (2564). “การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม”. ใน ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บริษัท ดีวัน อินเทอร์เน็ตเนชั่นแนล จำกัด. (2566). 7 เหตุผลที่การสื่อสารในองค์กรล้มเหลว. เรียกใช้เมื่อ 29 สิงหาคม 2566 จาก <https://deoneacademy.com/7-reasons-why-communication-failure/>
- พระวชิรปริยัตยาภรณ์ (สมบุรณ์ สมปนโน). (1 ต.ค. 2567). บูรณาการวิธีการสื่อสารกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสันติสุข. (นิคม ปักซี่, ผู้สัมภาษณ์)
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิทย์รญา กวินรวีบริรักษ์. (2566). อุปสรรคของการสื่อสาร. เรียกใช้เมื่อ 29 สิงหาคม 2566 จาก https://www.consultthailand.com/blog/infoblog.php?blog_id=122&web=Service-Communication-Barriers
- สุรสิทธิ์ วิทยารัฐ. (2549). การสื่อสารเพื่อการพัฒนา: พัฒนาการ แนวคิด สภาพการณ์ในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- โอภาส แก้วจำปา. (2553). ภาษาไทยเพื่อการสื่อสารธุรกิจ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โอเดียน-สโตร์.